

”הדחיפה הסמויה של הפרטים”¹

על השתלשלות דיני סריס ואילונית²

א. הקדמה

הסריס והאילונית הן שתי תופעות יחסית נוכחות בסדר נשים. לאורך הסדר ישנן התייחסויות רבות לשתיים (בעיקר לאילונית). עצם התופעה – אנשים ונשים שאין להם חלק בפריה ורביה – מזמינה דיונים עקרוניים רבים. עם זאת, היחס של הפוסקים למקרים האלו הוא מורכב, וכבר בגמרא ניתן לזהות צמצומים רבים לדינים אלו. מה גם, שבמקורות רבים נדמה שמדובר על מספר דברים שונים, ולא נראה ש”הסריס” במקור אחד ו”הסריס” שבמקור אחר זהים.

במאמר זה ננסה להתחקות אחר ההגדרות לסריס ואילונית, כפי שהן משתקפות אצל פוסקים שונים. לשם כך ננסה לעיין במקורות שעוסקים בהגדרת סריס ואילונית – החל מהמשנה והגמרא, עבור בראשונים, וכלה באחרונים. מתוך כך נראה את ההתפתחויות בדינים אלו ואת הגישות השונות בפוסקים, וננסה לבחון מעט מן הכלים שבהם השתמשו הפוסקים בעיסוק בסוגיה זו.

¹ שמונה קבצים ה', קכח.

² תודה לרועי בראון (ט), אביעד ברסטל (ט), ואביעד מרקוביץ' (ז), שהערתיהם והבנותיהם המחכימות הן מיסודותיו של מאמר זה, וכן לאיתן צור (ז) ואריאל אפל (ו) שעמלו על עריכתו והעירו את הארות פוקחות עיניים; וכן לכל מי שעזר וסייע, ויותר ממי שכתבתי לפניכם כתובים בליבי.

ב. זהות סריס ואילונית³

1. מעמדו של סריס

ההקשר המרכזי שבו מוזכרים הסריס והאילונית הוא הלכות יבום. היבום סובב סביב הקמת "שם הַמֵּת"⁴ – יצירת המשכיות וזְכָר לאח המת, והקמת הבית שהוא אמור היה להקים. באופן טבעי, סריס ואילונית מוחרגים מדין היבום – סריס לא יכול להקים 'שם' לאחיו; ובמקרה שאשת המת אילונית, ייבומה לא יעזור ליצירת המשכיות.

מלבד המקרים הפשוטים הללו, ישנו גם המקרה ההפוך: סריס שמת בלא בנים. מכיוון שיבום הוא מעין 'חסד' עם המת שכבר לא יכול להוליד ילדים, הרחבה שלו גם למת שלא יכול היה להוליד ילדים איננה מופרכת. עם זאת, המדרש קובע שאין צורך בכך:

"ולא ימחה שמו מישראל – פרט לסריס שכבר שמו מחוי" (ספרי דברים

רפט)

הלימוד מציג תפיסה מעניינת בעניין מהותו של הסריס. ניתן היה לחשוב שלסריס יש 'שם', אלא שכיוון שאין לו ילדים שמו לא ימשך. אבל לא כן אומר המדרש: שמו של הסריס כבר מחוי, גם בחייו וגם במותו.

התפיסה הזו משתקפת כבר בדברי הנביא:

"וְאֵל יֹאמֶר הַסְּרִיס הֵן אֲנִי עֵץ יָבֵשׁ" (ישעיהו נ"ו, ג')

הסריס איננו רק עץ שלא מניב פירות, אלא עץ יבש. עוד בחייו הוא מרגיש מחסור, ולא רק בהמשכיות שלו. הסריסות אינה עוד פרט בחיי הסריס, אלא חלק מן ההגדרה של זהותו. עם זאת, נראה כי ההשלכות של סריסות אינן משמעותיות

³ חלק זה במאמר הוא מעין מבוא בסיסי שמטרתו רק לתאר מה הם סריס ואילונית ולצייר כמה קווים מנחים לדמותם, כדי לא לעסוק רק בגדריהם בלא עיסוק במהות. כיוון שחלק זה מחד עוסק במהות, אך מאידך איננו הכרחי להבנת המאמר, השתדלתי שלא להרחיב בגוף המאמר בדיונים העמוקים שעולים סביב הנושא, אלא רק לגעת מעט בנושאים בהערות השוליים.

אם הקורא לא רוצה להיכנס לעובי הקורה בנושאים הללו אלא רק להבין את גודי סריס ואילונית, מוטב שלא לקרוא את הערות השוליים בחלק זה כלל.

⁴ ראו: דברים כ"ה, ו'–ז'; רות ד', ה'; שם י'.

מאוד.⁵ אם כן, נסכם כי בעייתו הראשונה של הסריס היא בעיה מעמדית של 'העדר שם'.

2. מעמדה של האילונית

כבר חוה קיבלה את שמה מהיותה "אֵם כְּלִי" ⁶, וגם על שאר הנשים נאמר – "אין אשה אלא לבנים" ⁷. התפיסה שילודה היא תפקיד שאינו מוטל במידה שווה על בני הזוג, אלא בעיקר על האישה, משתקפת בשלל מקורות – החל מהתנ"ך ⁸;

⁵ אין דינים רבים בתורה שסובבים סביב השם' באופן ישיר. חלוקת הארץ בדור המדבר היתה "לשמות מְטוֹת אֲבֹתָם". כך שהיא היתה תלויה בשם, אך מצווה זו איננה לדורות. עם זאת, הקשר בין 'שם' לנחלה מופיע במקומות נוספים. כך לדוגמה, בנות צלפחד זועקות: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אֲבִינוּ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחַתוֹ" (במדבר כ"ז, ד) כאשר מתברר שלאביהן אין נחלה. אם כן, ניתן היה להעלות על הדעת שתהייה גם הלכות לדורות שקשורות בשם, אך אין בנמצא כאלו. פרשיה נוספת בתורה שבה השם הוא גורם דומיננטי היא בפרשיית מוציא שם רע (דברים כ"ב, י"ג–כ"א), שם יוצא שם רע על הנערה ובית אביה (יחד עם שמן של כל בתולות ישראל), אך מקרה כזה מטבע הדברים לא רלוונטי לסריס.

יש לציין כי הדברים כאן אמורים באשר לסריס רגיל, ולא בנוגע לפצוע דכא או כרות שפכה שאסורים לבוא בקהל, כך שיש השלכה משמעותית למעמדם.

⁶ בראשית ג', כ'. "ואמר כי היא היתה אם כל חי... שכבר יש לאשה שני תכליות... והשני ענין ההולדה והיותה כלי אליה (=אל ההולדה, שח"ק), ומוטבעת אל הלידה וגדול הבנים כאשר יורה עליה שם 'חוה' כאשר היא היתה אם כל חי" (עקידת יצחק בראשית, שער ט'). אמנם, ר' יצחק עראמה עצמו (שם) מדגיש כי יש לאשה תכליות נוספות כגון חסידות וחכמה וכד'.

⁷ תענית לא. מדברי רש"י שם (ד"ה שאין אשה) עולה שהכוונה שנישואין אינם אלא עבור בנים, והברייתא לא עוסקת בתפקיד האשה (וכן מפרשים נוספים). לעומת זאת, בנוסח הדפוס, הנוסח הוא "שאיין האשה אלא לבנים", מה שנשמע יותר כעוסק בנשים כאבטיפוס ולא דווקא בנשואין.

⁸ כך לדוגמה: "וַיִּתֵּהּ וַיִּתְּלַד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסְף אֶ–לֵהִים אֶתִּחַרְפְּתִי" (בראשית ל', כ"ג) – לידת הבן 'אוספת' את חרפת העקרות שהיתה קודם לכן, מן העקרות. השימוש במילה "חרפה" בהקשר כזה מעידה שישנו קלון משמעותי לאישה שלא הביאה ילדים (ויתכן שהדברים קשורים לאטימולוגיה של השורש חר"פ, ואכמ"ל בזה).

עבור בחז"ל,⁹ וכלה באחרונים.¹⁰ יש שהבינו שהרצון בילדים טבוע כ"כ עמוק באישה, עד שאין צורך לצוות אותה על פריה ורביה.¹¹ אם כן, מובן מדוע האילונית, אישה שלא יכולה להוליד ילדים בשום תרחיש, נמצאת במצב בעייתי. המתח הזה הוא שכנראה העניק לאילונית את שמה. המילה אילונית מגיעה ככל הנראה מ'איל' – הכבש הזכר שמוביל את העדר, המנהיג.¹² בהשאלה המילה גם נהיתה לביטוי כללי לכח ולמנהיגות, ובפרט השילוב בין השנים.¹³ אם כן, הבחירה לכנות את האישה כאילונית משמעותה לכנות אותה 'זכרית' או אפילו 'מאוד זכרית'. וכדברי רב נחמן בר יצחק:

“אמר רב נחמן בר יצחק, אף אנו נאמר: איילונית - דוכרנית דלא ילדה”

(כתובות יא.)

נקודה זו תתברר עוד יותר להלן, בעניין פריה ורביה.

⁹ ראו בגמרא: “בת לאביה מטמונת שוא מפחדה לא יישן בלילה, בקטנותה – שמא תתפתה, בנערותה – שמא תזנה, בגרה – שמא לא תינשא, נישאת – שמא לא יהיו לה בנים” (סנהדרין ק); וכפי שמעיר המהרש”א שם, דאגה זו קשורה בתפיסת האישה: “וזו הדאגה בבת ולא בבן כי אין האשה אלא לבנים” (מהרש”א חדושי אגדות, שם). נציין שגם הבעיות האחרות: פיתוי, זנות, ורווקות, יכולות כולן להתנקז לבעיה האחרונה: חשש שהבת בסופו של יום לא תביא ילדים.

¹⁰ ראו לדוגמה את דברי ר' יעקב מקלנבורג (ה'תקמ"ה – ה'תרכ"ה, 1785–1865) בעל 'הכתב והקבלה': “אם כן למה זה אנכי... אמרה: אם כן, היותי בעולם איננו כ"א לריק והבל... כי אין אשה אלא לבנים וכל שאין לה הריון הראוי הנה היא ללא תועלת בזה העולם” (הכתב והקבלה בראשית כ"ה, כ"ב).

¹¹ “עוד יתכן לאמר בטעם שפטרה התורה נשים מפריה ורביה, משום דבאמת הלא הטביעה בטבע התשוקה, ובנקבה עוד יותר, כמו שאמרו (קדושין מא.): 'טב למייתב טן דו מלמייתב ארמלו', ודי במה שהיא מוכרחת בטבע” (משך חכמה בראשית ט', ז).

¹² וכבר הצביע על כך רש”י (יבמות יב. ד”ה צרת אילונית).

¹³ לדוגמה: “אילי מואב יאחזמו רעד” (שמות ט"ו, ט"ו), שמתורגם: “תקיפי מואב אחדנן רתיתא”, ועוד רבים.

3. פריה ורביה ונשואין (ונשואי סריס ואילונית)

מצוות פריה ורביה היא מהמצוות החשובות ביותר, עד כדי קביעת המשנה:

“לא נברא העולם אלא לפריה ורביה” (גיטין ד, ה/)¹⁴

הסריס והאילונית אינם יכול לקיים את מצוות פריה ורביה, וממילא לא זוכים לקיים את בריאת העולם. אמנם סביר שהם לא 'זוכים' לתוכחה החריפה כנגד אלו שמבטלים פריה ורביה (דוגמת: "כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה הרי זה שופך דמים ומבטל את הדמות");¹⁵ אך כאמור, הם אינם מקיימים את מצוות פריה ורביה, על כל ההשלכות הנלוות לכך. לדוגמה, הם עצמם לא נחשבים כזרע לעניין פריה ורביה, כשם שמת לא נחשב לזרע לעניין זה.¹⁶

חוסר יכולתם של הסריס והאילונית להוליד ילדים מגבילה את האפשרות שינשאו. ישנן תפיסות הרואות את לידת הילדים כמטרת הנשואין. כמובן שישנן גם תפיסות אחרות,¹⁷ אולם לכר"ע ההולדה היא רכיב קריטי בנשואין.

¹⁴ וראו בדברים רבה (פרשת דברים אות י"ב, מהד' ליברמן) שם הדברים מושמים בפיו של הקב"ה בכבודו ובעצמו(!): "אמ' הקדוש ברוך הוא: כל עיקר לא בראתי עולמי אלא לפריה ורביה, שנא': "לא תוהו בראה" (ישעיה מ"ה, ח), וכה"א: "ויאמר להם א-להים פרו ורבו" (בראשית א', כ"ח), כך ברא הקדוש ברוך הוא לאדם ולחוה מתחלה על מנת לפרות ולרבות, שהיו מולידין ופרין ורביין".

¹⁵ תוספתא יבמות ח', ז' (וראו ליברמן תוספתא כפשוטה עמ' 75).

¹⁶ "לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים... מת אחד מהן או שנעשה אחד מהן סריס אין רשיי לבטל" (תוספתא יבמות ח', ד'), וכן בירושלמי יבמות פ"ו הל' ו'.

¹⁷ לדוגמה, דברי ר' חייא: "דיינינו שמגדלות בנינו, ומצילות אותנו מן החטא" (יבמות סג-); וכן המובאה בבריתא "אין אשה אלא ליופי" (תענית לא).

ברמה ההלכתית חז"ל מאפשרים נשואין שלא למטרות ילדים (כל עוד האדם מקיים את מצוות פריה ורביה), ואף מעודדים זאת: "אף על פי שיש לו לאדם כמה בנים – אסור לעמוד בלא אשה, שנאמר: "לא טוב היות האדם לבדו"... אמר רבי תנחום א"ר חנילאי: כל אדם שאין לו אשה - שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה... במערבא אמרי: בלא תורה, בלא חומה... רבא בר עולא אמר: בלא שלום... א"ר אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם" (יבמות, סא-סג:); זאת לעומת השקפות אחרות בבית שני שאסרו על נישואין כאלו (ראו פלביוס, מלחמת היהודים ב', 161-160). ראוי לציין שגם בבראשית פרק ב' לא מוזכרת בפירוש לידת ילדים, אלא בעיקר הצורך בנשואין כיוון ש"לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב', י"ח), ואכמ"ל בזה.

בתוספתא מבואר בפירוש שיש חיוב להתחתן כדי לקיים את מצוות פריה ורביה:

”לא יבטל אדם מפריה ורביה... האיש אין רשאי לישב בלא אשה ואשה אינה רשאה לישב שלא באיש... נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, אינו רשאי לבטל, אלא יוציא ויתן כתובה” (תוספתא יבמות ח', ד'–ה)

זאת אומרת, חיוב הנשואין נובע מהחיוב בפריה ורביה. ממילא, נשואין שאינם מובילים לילדים מחייבים גירושין – הואיל ואינם ממלאים את יעודם. תפיסה כזו מניחה שילדים הם גורם מעכב בנשואין – הם מחייבים נשואין, והם מחייבים גירושין. רעיון זה משתקף בעוד הלכות ומימרות רבות, הרואות בפריה ורביה את מרכז הנשואין.¹⁸

לאור זאת, מובן שיש קושי בנשואי סריס ואילונית, נשואין שבודאי לא יובילו לילדים. כבר התנאים ביארו כי אסור לגבר לשאת אילונית, אלא אם קיים את מצוות פריה ורביה (וכן מותר לו לשאת אותה כאישה שניה).¹⁹

בלשון חריפה במיוחד נקט ר' יהודה, שכינה את האילונית 'זונה':

”כהן הדיוט לא ישא אילונית, אלא אם כן יש לו אשה ובנים. ר' יהודה אומר: אף על פי שיש לו אשה ובנים לא ישא אילונית, שהיא 'זונה' האמורה בתורה. וחכמים אומרים: אין זונה אלא גיורת ומשוחררת ושנבעלה בעילת זנות” (יבמות ו', ה)

שיטת חכמים מתירה לשא אילונית בתנאי שהאדם כבר קיים את מצוות 'פרו ורבו', כלומר, יש לו אשה וילדים. דין זה שווה הן בכהן והן בישראל רגיל. ר' יהודה סובר שאילונית היא 'זונה' – הנושא את האילונית איננו נושא אותה לשם פריה ורביה, אלא לשם יחסי אישות איתה (ייתכן שבכונתו לקיים איתה חיים זוגיים

¹⁸ הלכות ומימרות רבות מעמידות במוקד הנשואין את מצוות פריה ורביה. למשל, שיטתו של בר קפרא (כתובות ה.) שתקנת חכמים לשאת בימי רביעי וחמישי היא עבור ברכה של פריה ורביה (וראו גם מנהג ירושלים המובא בגיטין נ"ז ע"א). וכן במסכת דרך ארץ (פרק רבי שמעון, ו'), שם משמע שלשאת אישה 'לשום שמים' משמעותו לשם פריה ורביה (ואולם עי' בתענית לא. ואכמ"ל). למקורות נוספים ראו עדיאל שרמר, זכר ונקבה בראם: הנישואים בשלהי ימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 304–308.

¹⁹ ראו את דעת חכמים להלן, ובתוספתא יבמות ח', ד', ובתוספתא כפשוטה שם. כמובן לשיטת ר' יוחנן בן ברוקה שהאישה חייבת בפריה ורביה – אסור לה לשאת סריס אלא אם קיימה כבר את מצוות פריה ורביה.

מלאים, כמובן, אולם ללא פריה ורביה ייתכן שגם זה יוגדר כ"זנות". אמנם נשואין כאלו לא נאסרו לישראל (אם כי הם מגונים מן הסתם), אך נאסרו לכהן.²⁰

4. סיכום

הסריס והאילונית סובלים מבעיה ביולוגית-מציאותית, אך גם מבעיה חברתית-מעמדית: הסריס מהעדר ה'שם', והאילונית מכך שהיא אינה ממלאת את תפקיד ה'אִשָּׁה הַעֲקָרָה'. ממילא, ככל שהחברה מבוססת פחות על משפחות, 'שם', וילדים, גם הפסיקה תיחס להם משקל קטן יותר, ומעמדו של הסריס יעלה. במקביל, ככל שילודה תתפּס כחלק פחות משמעותי בהגדרת האישה, מעמדה של האילונית יעלה.

בעיה נוספת שעומדת ברקע הסוגיה כולה היא תפיסת הנשואין: מתן אישור לנשואין של סריס ואילונית הוא מתן אישור לזוגיות נטולת זרע, ולהסטה של מוקד הנשואין מפריה ורביה. מאידך, איסור על נשואי סריס ואילונית יגרום להם לחיות בבדידות. הבעיה הזו מרחפת ברקע הדיון כולו, אך נוגעת בדיונים רחבים יותר מסריס ואילונית בלבד.²¹

בעיה שלישית ומודרנית יותר היא העובדה שמדובר בבעיה ביולוגית, ולכן ישנה משמעות עצומה לשינויים הרפואיים בנושא. אם כן, המתח סביב נשואי סריס ואילונית הוא מתח מובנה ורב תחומי.

²⁰ תפיסה דומה מבוטאת בדבריו החריפים של פילון האלכסנדרוני (על החוקים לפרטיהם ג', 34–36) בעניין אילונית, וכן בדברי יציב: "כשנושא אילונית מכוער הדבר שנושאה לשם יופי וכדי להשביע יצרו, והיינו משום דאין אשה אלא לבנים, וזה גם בישראל דאף דלא מפקדי אזונה מ"מ מכוער הדבר" (שו"ת דברי יציב אבהע"ז, א'. אך ראו לעומת זאת את עמדת בעל "ברכת אליהו" שם בתחילת התשובה, וכן בקרן אורה (יבמות סא). שמבדיל בין פר"ר לנשיאת אשה: "והיה נראה דמדאורייתא קאמר דאסור לעמוד בלא אשה, וכדכתיב (בראשית ב', ח) לא טוב היות האדם לבדו, ושני מצות הם, לישא אשה ולהוליד בנים").

²¹ מסיבה זו בוחר הדברי יציב לפתוח את חלק אבהע"ז בדיון על האילונית, כיוון שמדובר על דיון עקרוני בהלכות פריה ורביה (שהם הסימן הראשון בשו"ע אבהע"ז).

ג. דיני הסריס ביבנה

1. הגדרת סריס ואילונית במשנה הקדומה

המשנה הראשונה שנעסוק בה היא משנת סימני הסריס והאילונית, המובאת בתוך רצף משניות העוסקת בסימני בגרות:

”בת עשרים שנה שלא הביאה שתי שערות, תביא ראייה שהיא בת עשרים שנה - והיא איילונית, לא חולצת ולא מתיבמת. בן עשרים שנה שלא הביא שתי שערות, יביא ראייה שהוא בן עשרים שנה - והוא סריס,²² לא חולץ ולא מיבם - אלו דברי בית הלל”

(נדה ה', ט)

המשנה מסבירה שסריסות ואילוניות תלויים בסימן אחד בלבד – העדר שתי שערות עד גיל עשרים.

מדוע בית הלל קובעים את גיל עשרים כרף לסימני האילונית והסריס? קשה לקבוע בודאות, אבל כנראה הדבר קשור גם בהבנה ביולוגית מסוימת. כך משתקף מהתוספתא:

”בן עשרים שנה שלא הביא שתי שערות, אף על פי שהביא אחר מכן הרי הוא כסריס לכל דבר. בת עשרים שנה שלא הביאה שתי שערות, אף על פי שהביאה לאחר מכן הרי היא כאילונית לכל דבר” (תוספתא נדה ו', ב)

התוספתא מניחה שגם אם תצמחנה שערות לאחר גיל עשרים – האדם עדין יוגדר כסריס כיוון שהוא לעולם לא יוכל להביא ילדים. אם כן, זהו הסריס של משנתנו. את המשנה הזו, משנת בית הלל ובית שמאי, אנחנו נכנה 'משנה ראשונה'.

²² ברוב עדי הנוסח שבארץ ישראל, איטליה, ואשכנז, ובמשנה שלפנינו בדפוס הנוסח הוא "סריס". לעומת זאת, רוב עדי הנוסח הבבליים, הצרפתים והספרדים, גרסו 'הסריס', וכן הראב"ה. פער זה משתקף בדברי הבבלי והירושלמי שנראה בהמשך.

2. האוקימתא בדיני סריס

בדור יבנה, לאחר משנה ראשונה, רבי יהושע דן שוב בדיני סריס, ונתקל בסתירה בין שתי משניות:

“אמר רבי יהושע שמעתי שהסריס חולץ וחולצין לאשתו, והסריס לא חולץ ולא חולצין לאשתו. ואין לי לפרש” (יבמות ח', ד)

ההלכה השניה שמצטט רבי יהושע היא המוכרת לנו ממשנה ראשונה והלכות נוספות: הסריס לא חולץ, ולא חולצים לאשתו. אך ההלכה הראשונה איננה מוכרת לנו, ועומדת בסתירה להלכות הללו.

ישנן מספר דרכים להתמודד עם סתירה. לצורך הדוגמה, נציין את האפשרות של “מחלוקת” – השיטות הסותרות נובעות מאנשים שונים. ישנה גם גרסה מעט מורכבת יותר של “תרי תנאי אליבא ד...” – מחלוקת פנימית, ועוד.²³ עם זאת, במקרה שלפנינו בית שמאי ובית הלל מסכימים, ולכן גם כלי ה”מחלוקת” לא יפטור את הסתירה.

את החלל שפותח ר' יהושע ממלא תלמידו ר' עקיבא:

“אמר ר' עקיבא אני אפרש סריס אדם חולץ וחולצין [לאשתו] מפני שהיתה לו שעת הכושר סריס חמה לא חולץ ולא חולצין לאשתו מפני שלא היתה [לו] שעת הכושר” (שם)

פתרונו של ר' עקיבא נראה רחוק מאוד מן ההלכות ומן המשניות עצמן. לא ראינו שם שום חילוק במקורות, אלא “סריס” סתם. נראה כי כדי להבין את דבריו יש להעמיק מעט יותר בהבנת הגישה שבה נקט לפתרון הבעיה.

שתי ההלכות של ר' יהושע הן בעצם שתי פסיקות שונות. ר' עקיבא מציע לחלק בין המקרים, כפי שבכל שני פסקים שונים ניתן לחפש את הפער לא רק בתשובות

²³ ראו תוספתא עדויות א', ד': “וחכמים אומרים לא הוזכרו דברי יחיד בין המרובים אלא מתוך שזה אומר טמא וזה אמר טהור, זה אמ' טמא – כדברי ר' אליעזר, אמרו לו: כדברי ר' אליעזר שמעתה”, ובמשנה שם (עדויות א', ו'): “אמר רבי יהודה אם כן למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלה שאם יאמר האדם כך אני מקובל יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת”.

על כל פנים, נראה כי לכולי עלמא הזכרת דעת היחיד היא עבור ישוב המסורת, והמחלוקת שם היא רק האם ניתן להשתמש בדעת יחיד מסיבות נוספות, ואכמ”ל.

אלא גם בשאלות. אמנם, ישנו פער בין החשיבה שלנו לטענתו של ר' עקיבא: בפני ר' עקיבא עומדות רק התשובות ללא השאלות, ולשם כך הוא 'מנחש' את השאלות, ולמעשה משלים פרטים באמצעות האוקימתא.

החילוק המוצע הוא בין 'סריס אדם' – סריס בידי אדם, ו'סריס חמה' – סריס מלידה (וראו בנספח אפשרויות נוספות). חלוקה זו מצביעה על כך שמדובר במקרים שונים, אך לא על חלוקה קטגורית: הבטוי 'סריס אדם' מתייחס לגורם הסריסות, והבטוי 'סריס חמה' מתייחס לזמן הסריסות (מרגע הלידה). בחלוקה קטגורית היינו מצפים לכינויים מקבילים: סריס אדם וסריס שמים, כמתייחסים לגורם הסריסות, או סריס חמה וסריס לאחר זמן, כמתייחסים לזמן הסריסות. מלבד זאת, ניתן להעלות על הדעת מקרים שלא נכנסים בחלוקה: סריס לאחר לידתו שסורס באופן טבעי, או סריס במעי אמו שסורס בגלל התערבות אנושית.²⁴ אם כן, לפי ר' עקיבא העובדה שההלכות שונות מעידה על כך שהמקרים ברקע ההלכות היו שונים.²⁵ את הפער בין המקרים הוא מסביר בכך שאחד מהם זכה לשעת כושר – רגע אחד של כשרות – ואילו השני לא זכה לשעת כושר. פירוש זה מתבקש לאור 'משנה ראשונה', שעסקה באדם שלא הביא שתי שערות – אדם שמעולם לא זכה לבגרות, ויש להניח שמעולם לא היתה לו שעת כושר. כיוון זה, כנראה, גם מתקשר לדברינו לעיל: הסריס איננו רק מצב טבעי של חוסר יכולת להוליד ילדים, אלא מצב של היעדר 'שם' – בעיה מעמדית שאפשר לצפות שתהיה משעת לידה, כמו רוב הבעיות המעמדיות.²⁶ סריס שהיה כשר לרגע אחד קיבל שם, וממילא שמו איננו מחוי אלא רק לא התממש, ורק סריס ללא שעת כושר הוא סריס אמיתי.

²⁴ וכפי שכבר מוזכר בירושלמי (ח', ה'): "הושיט ידו וסירסו מבפנים דברי הכל אסור לבוא בקהל ואינו לא חולץ ולא מייבם נותנין עליו חומרי סריס אדם וחומרי סריס חמה במחלוקת".

²⁵ אם נדמה זאת מעט לימינו: ר"ע נוהג כאן כמי שעומד בפני ספר שר"ת חסר, שיש בו רק את התשובות ללא השאלות. במצב כזה ניתן לישוב סתירות בין התשובות בכך שהשאלות שאינן לפנינו היו כנראה שונות, וזוהי הסיבה לתשובות השונות.

²⁶ כפי שכבר הבחין הלבוש, אהע"ז סי' קע"ב ס"ג, וכן בנצ"ב (שר"ת משיב דבר ח"ד סי' ע"ו ד"ה וגם זה), אולם ראה גם בערהר"ש שם סעיף ה'.

לסיכום, ר' עקיבא יצר מהפכה של ממש: חלוקה בין סריס אדם לסריס חמה. כמו שראינו, מהפכה זו נובעת מנסיון לישוב סתירות. ברם, יש לציין כי סוף סוף, חלוקה זו – היא חדשה, כפי שמשתקף במקורות שנראה להלן.²⁷

3. ישום האוקימתא

כפי שראינו, משנה ראשונה הציגה הגדרות לסריס ואילונית. אך בתוספתא מובאת בריתא עם הגדרות נוספות לסריס:

“אי זה הוא סריס חמה ?

כל ששהה עשרים שנה ולא הביא שתי שערות, אף על פי שהביא לאחר מיכן הרי הוא כסריס לכל דבר.

אילו הן סימניו: כל שאין לו זקן, ובשרו מחליק...

אי זו היא אילונית ?

כל ששהה עשרים שנה ולא הביאה שתי שערות, אף על פי שהביאה לאחר מיכן הרי היא כאילונית לכל דבר.

אילו הן סימניה: כל שאין לה דדין...”

(תוספתא יבמות י', ו'–ז')

ניתן לזהות שהברייתא הזו מבוססת על משנה ראשונה שראינו לעיל, אך עם עיבוד והתאמה:

²⁷ יש לציין שגם ר' אליעזר (בהמשך המשנה) מציע חלוקה בין סריס אדם לסריס חמה, אך עם משמעות הפוכה – סריס אדם לא חולץ ומיבם ואילו סריס חמה כן חולץ ומיבם, כיוון שלדעתו ניתן לרפא סריס חמה ולא ניתן לרפא סריס אדם. גם בגישה זו ניתן לדון בהרחבה, אך קצרה היריעה מלהכנס לנושא זה.

משנה גדה ה', ט	תוספתא גדה ו', ב	תוספתא יבמות י', ו
-	-	אי זה הוא סריס חמה?
בן עשרים שנה שלא הביא שתי שערות – יביא ראייה שהוא בן עשרים שנה...	בן עשרים שנה שלא הביא שתי שערות	כל ששהה עשרים שנה ולא הביא שתי שערות
-	אף על פי שהביא אחר מכן הרי הוא כסריס לכל דבר.	אף על פי שהביא לאחר מיכן הרי הוא כסריס לכל דבר.
-	-	אילו הן סימניו: כל שאין לו זקן, ובשרו מחליק...

שונה הבריתא האחרונה חשב שמשנה ראשונה איננה מבוארת דיה, כיוון שהיא לא אומרת בפירוש "סריס חמה" כפי שמפרש ר' עקיבא. לכן הוא השלים אותה ע"י הוספת פרטים כדי שתתאים להלכת רבי עקיבא – הוספת הכותרת "אי זה הוא סריס חמה", שמהוה הוספה של חידושו של ר' עקיבא שהמשנה מכוונת לסריס חמה דווקא; והוספה של סימנים שמתארים את הסריס. נזכיר שוב שאנחנו עוסקים במציאות בה המשנה עוברת בעל פה, ולכן – כמו בדיבור – השלמת פרטים היא מהלך טבעי.

כך גם, לאחר המשנה שראינו לעיל, מובאת משנה נוספת:

"הסריס לא חולץ ולא מייבם, וכן איילונית לא חולצת ולא מתייבמת. הסריס

שחלץ ליבמתו - לא פסלה, בעלה - פסלה, מפני שהיא בעילת זנות"

(יבמות ח', ה)

המשנה עוסקת בסריס סתם, ללא הבחנה. לכאורה היא סוברת כמשנה ראשונה – ללא חלוקה בין סריס חמה לסריס אדם. אך מאחר שהמשנה הקודמת כבר הציגה את החלוקה בין הסריסים, המשנה הזו נקראת אוטומטית מתוך ההקשר

הזה, ומובנת כעוסקת בסריס חמה. כך ההלכות הקדומות נותרות כמות שהן, ובקריאתנו אנו כבר מחלקים בין שני סוגי הסריס.²⁸

ד. אוקימתת הסימנים

1. סימני הסריס והאילונית במשנה אחרונה

כעת נעבור לדון בבריתת הסימנים שהבאנו לעיל, שאותה נכנה 'משנה אחרונה':

"אילו הן סימניו: כל שאין לו זקן, ובשרו מחליק.

רבן שמעון בן גמליאל משם ר' יהודה בן יאיר: כל שאין מימי רגליו מעלין רתוחות.

ויש אומרים: כל שאין מימי רגליו מחמיצין.

ויש אומרים: כל ששכבת זרעו דוחא.

ויש אומרים: כל שאינו עושה כיפה.

אחרים אומרים: כל שטובל בצונן בימות הגשמים ואין בשרו מעלה הבל.

ר' שמעון בן לעזר אומר: כל שקולו לקוי ואין ניכר בין איש לאשה.

אי זו היא אילונית?...

אילו הן סימניה: כל שאין לה דדין, ושערה לקוי, ומקשה בשעת בעילה.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל שאין לה שיפולי מעים כנשים.

ר' שמעון בן לעזר אומר: כל שקולה עבה ואין ניכר בין איש לאשה"

(תוספתא יבמות י', ו'–ז)

ניתן להבחין כי סימני משנה ראשונה (שערות) הופכים בבריתא הזו מגוף סימני הזיהוי, למעין דרישה מקדימה: חלק מהגדרת הסריס היא שאין לו שערות, אך סימני הזיהוי בפועל הם סימנים אחרים. הבריתא מביאה מספר רב מאוד של סימנים – לא פחות משבע שיטות מובאות בבריתא באשר לסימני הסריס.

²⁸ כפי שתיאר הגר"ש ליברמן את פעולתו של ר"ע ביחס למשניות הקדומות: "וכך נוספה על המשנה העתיקה שכבה חדשה שנתהוותה מתוך הפירושים המאוחרים. החומר החדש הובלע בנוסח הראשון, האוסף נסדר ונערך, נמסר לזכרונם של קבוצת תנאים ולבסוף 'כנס לחבורה' (יוונית ויוונית, עמ' 220).

סימנים אלו עוסקים במקרים ספציפיים ביותר, ונראה שהם בעיקר דרכים נוחות לזהות סריסים. הסימן האחרון, לדוגמה, מופיע במקרה מסוים של סירוס שבו ההורמונים שבאשכים נפגעים כך שהקול לא מתחלף.²⁹ סימן זה ניתן לזיהוי בקלות אך אינו מופיע אצל כל הסריסים. המשותף לכל הסימנים הוא היותם מאפיינים ביולוגיים מובהקים המופיעים בגיל צעיר יחסית, כך שניתן לזהות את הסריס כבר בשלב זה, ולא רק לאחר בדיקה בגיל עשרים. כך גם באילונית – שיפולי המעים הם דבר שמבחינים בו מגיל קטן יותר, וכן חוסר צמיחת דדים, כך שהבירור מתחיל לפני גיל שמונה עשרה או עשרים.³⁰

נראה שניתן להצביע על קשר בין אוקימתא זו המוסיפה סימנים חדשים למהפכת רבי עקיבא. נראה שהתנאים נתקלו בבעיה – כיצד ניתן לדעת שהסריס לא היה כשר אפילו לרגע אחד, וכך לא זכה ל'שם'? לשם כך, נוצר צורך בסימנים מובהקים ומוקדמים יותר שיוודאו שהסריס לא נפגע או חלה, אלא ככל הנראה נולד כך.³¹ ובלשונה של הגמרא:

”היכי דמי סריס חמה? אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן: כל שלא ראה שעה אחת בכשרותו. מנא ידעינן? אמר אביי: כל המטיל מים ואינו עושה כיפה. ממאי הואי? דאפיה אימיה בטיהרא ושתיא שיכרא מרקא. אמר רב יוסף: היינו דשמענא לאמי, דאמר כל שממעזי אמו לקוי, ולא ידענא מאי ניהו. וליחוש שמא הבריא בינתיים? כיוון דתחלתו וסופו לקוי לא חיישינן” (יבמות פ.).

²⁹ סימן זה מוכר לנו מימי הביניים, כאשר חלק ממקהלות הכנסיה הקתולית היתה מורכבת מנערים שסורסו כדי לשמר את קול הילדות שלהם. ראו אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך 'סריס', כך ה' עמ' 771.

³⁰ יש שניסו לקשור בין התיאורים המופיעים כאן לבין תסמונת טרנר (Turner's syndrome, מחלה שבה לתינוק יש 45 כרומוזומים, כך שהוא מוגדר מבחינה מינית כ X ולא XX – אישה, או XY – גבר), ראו לדוגמה: אביתר מרינברג, 'הפוריות הנשית בספרות התלמודית' עמ' סג. אמנם, באנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך אילונית (עמ' 189–190), מועלית האפשרות הזו, אך למסקנה הם מניחים שאילונית היא קבוצה של תסמונות שונות, וכך היא גם מסקנתו של ד"ר דניאל מלאך במאמרו: בדין הגדרת סריס ואילונית, ספר רפאל, עמ' שלד.

³¹ נצין שאין רפואה לרוב הבעיות האלו, כך שגם אין בעיה מצד שיטת ר' אליעזר.

הגמרא שואלת כיצד ניתן לדעת שלסריס לא היתה שעת כושר מעולם, ואביי מביא סימן מהבריתא שלנו – כיוון שסימנים אלו הם מובהקים ומופיעים מגיל קטן. הגמרא ממשיכה ושואלת מדוע לא לחשוש שהסריס יבריא, ומסבירה שזהו כוחם של הסימנים: הסימנים מראים שהאדם סריס מתחילתו (לידתו), ובצירוף עם סריסותו בגיל 20 מתבטל החשש לשעת הכושר.

אם כן, הסימנים החדשים נוצרו כדי לספק ודאות שהסריס אכן לא זכה לשעת הכושר.³² הצורך בודאות הוא שמוליד את הצורך בסימנים.

אם כן, לפנינו אוקימתא נוספת: ההלכה עוסקת רק במקרה של "סריס ודאי" ולא במקרה של ספק. סריס כבר איננו סתם אדם ללא שערות, אלא אדם עם סימנים מובהקים יותר – שהרי אחרת מדובר היה בספק.

בנקודה הזו כבר הבחינו התוס', שמתקשים ביחס בין הלכות שונות בסריסות. מצד אחד ישנן הלכות שחוששות שקטן "מִצָּא" סריס, מה שרומז לכך שסריסות איננה ניכרת מיד; ומצד שני ראינו עכשיו שהגדרת סריסות מצריכה ודאות מגיל קטן. לכן התוס' מציעים הצעת פשרה:

"ואמר ר"י דהא דבעינן לעיל שיהו בו סימני סריס משנולד, היינו ליחשב ודאי סריס. אבל ספק סריס הוי אף על פי שאין בו סימני סריס, וכן פירש רשב"ם"

(תוספות יבמות פ:)

הסימנים נועדו לִסְפֵק ודאות מגיל קטן, והם הכרחיים רק עבור 'ודאי סריס' – המקרה המובהק והברור שבו עוסק המשנה. כך יוצרים התוס' מקרה ביניים – ספק סריס.

³² סימני האילונית כנראה נוצרו בעקבות סימני הסריס. כיוון שכך, נראה שחלק מהסימני האילונית נוצרו מתוך הקבלה לסימני הסריס, בעיקר סימניו של ר' שמעון בן לעזר.

ה. היחס למהפכת הסריס בגמרא

1. פירוש הבבלי

כאמור, המקורות מתחלקים לשתי קבוצות: משניות ראשונות שלא מחלקות בין סוגי סריסים, ומשניות אחרונות, שמוסיפות חלוקות בין סוגים שונים של סריסים, וסימנים. הגמרא (בבלי וירושלמי) התמודדה עם המתח בין שתי הקבוצות האלו.

כך מובא בבבלי:

”אחד בן ט' שנים ויום אחד, ואחד שהוא בן עשרים שלא הביא שתי שערות. ורמינהי: בן עשרים שנה שלא הביא שתי שערות - יביאו ראייה שהוא בן עשרים והוא הסריס, לא חולץ ולא מייבם... הא אתמר עלה: א"ר שמואל בר יצחק אמר רב: והוא שנולדו לו סימני סריס. אמר רבא: דיקא נמי, דקתני: והוא הסריס, שמע מינה. וכי לא נולדו לו סימני סריס עד כמה? תני דבי רבי חייא: עד רוב שנותיו” (יבמות צז.).

הגמרא מכניסה את החלוקה בין סוגי הסריסים למשנה ראשונה, באמצעות דיוק בלשון המשנה. שנינו ”והוא הסריס”, ומכאן למדים שיש סריס שאנחנו כבר מכירים – זה שעונה על הסימנים של משנה אחרונה.

בנוסף לכך, הגמרא קובעת כי ללא סימנים צריך אפילו יותר זמן. לא גיל עשרים, אלא רוב שנותיו (35 שנה).³³ אם כן, יוצא שהבבלי משלים את מהפכת האוקימתא שהתחילו התנאים. לשיטת הבבלי, סריסות לא תלויה רק בגיל, אלא בעיקר בסימנים. גיל עשרים המוזכר במשנה הוא רקע לסימני הסריס, ואילו גיל אחד – שלושים וחמש – הוא הגיל שאינו תלוי בסימנים.³⁴

³³ ע"פ הפסוק ”ימי שנותינו בהם שבעים שנה” (תהילים צ', י). רשב"ם (ב"ב קנה: ד"ה רוב) סובר שהכוונה לגיל 36, ואכמ"ל.

³⁴ יש לציין שגם דין רוב שנותיו מעלה קשיים בראשונים – שכן לכאורה יתכן שהיתה לו שעת כושר. על כן הראשונים צמצמו גם דין זה, ראו לדוגמה תוס' יבמות פ: ד"ה עד, וראו עוד בהערה 41.

אמנם, יש להעיר שדיוקו של הבבלי נובע מלשון המשנה "והוא סריס", בעוד שבנוסח שלנו נוקטת המשנה בפשטות – "והוא סריס". חרף זאת, פרשני המשנה הקפידו לפרש כשיטתו של הבבלי, והציגו דיוקים אחרים (כגון הפירוש: "יביא ראייה שהוא בן עשרים שנה, והוא סריס", כלומר, ובנוסף יביא ראייה שהוא סריס). אולם הצעות אלו קשות.

2. פירוש הירושלמי

בדומה לבבלי, גם הירושלמי נתקל בקושי מול ההתפלגות במשניות: מחד המשניות העוסקות בסריס סתם, ומאידך משניות אחרונות שמחלקות בין סריס חמה לסריס אדם (ודורשות סימנים חדשים). בנוסף לכך הוא גרס כנוסחתנו ("והוא סריס"), וממילא לא הציע את הדיוק בלשון המשנה כמו הבבלי. נראה כי על רקע זה מגיעה הצעתו של ר' יוחנן:

"רבי חייה בשם רבי יוחנן: זו דברי רבי ליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבה. אבל דברי חכמים אחד סריס אדם ואחד סריס חמה אינו לא חולץ ולא חולצין לאשתו. לא מייבם ולא מייבמין את אשתו. דו מתניתא: הסריס שחלץ ליבמתו לא פסלה"³⁵

הירושלמי מצטט סתם משנה שלא מחלקת בין סריסים שונים, ומסיק מכך שאין מנוס אלא למנות שיטה נוספת: שיטת חכמים, שלא מחלקים בין סריסי חמה ואדם.

לדברינו, לא מדובר במחלוקת אלא בחידוש של רבי עקיבא ביחס למשניות קדומות. המשניות אכן מהוות שיטה נוספת, אך היא היא השיטה שר' עקיבא ביצע לה 'אוקימתא', ולא שיטה שחולקת באופן ישיר.³⁵

³⁵ להצעתנו זו יש יתרון על פני הירושלמי, מפני שלפי הירושלמי יש קושי מסוים: ר' יוחנן העמיד את המשנה כדעת חכמים, בעוד שבעמדה החולקת מצינו שנקטו ר' עקיבא, ר' אליעזר, ר' יהושע, ת"ק בברייתא, רשב"ג, ר' יהודה בן יאיר, ר' שמעון בן אלעזר, ושלושה יש אומרים. אם כן, שיטת "חכמים" כנראה איננה השיטה הרווחת, אלא דעת מיעוט, ומדוע דעה כזו זוכה להיות "סתם משנה" ושתייה הלכה כמותה?

3. סיכום ביניים

ראינו שתי מהפכות. הראשונה היא מהפכתו של ר' עקיבא. מהפכה זו נבעה משתי מסורות שונות על סריס, שר' עקיבא יָשָׁב כעוסקות בשני מקרים שונים של סריסות, אחד שמעולם לא זכה לשעת כושר אלא סורס בלידתו, ואחד שסורס לאחר זמן. לפי זה, משמעות הביטוי 'סריס' במשנה היא 'סריס חמה' בלבד.

ניתן להמחיש זאת עלִי השוואה בין מדרש ההלכה לנימוקי יוסף:

"ולא ימחה שמו מישראל" – פרט לסריס שכבר שמו מחוי"
(ספרי דברים רפט)

"פרט לסריס – כלומר לסריס חמה ששמו מחוי" (נימוקי יוסף יבמות ה', ב')

הנימוקי יוסף מניח כדבר פשוט ש'סריס' גם במדרש ההלכה הוא רק סריס חמה. המהפכה הבאה משלימה את הראשונה: כדי לוודא שהסריס לא זכה לשעת כושר, יש צורך ביצירת סימנים לזיהויו, ולא די בהמתנה לגיל 20. כך נוצרת לנו שרשרת אוקימתות שבהן סריס=סריס חמה=סריס בעל סימנים. הַנְּצָרוֹתֶם של הסימנים גם מייצרת לנו קטגוריה חדשה: ספק סריס – סריס שאיננו בעל סימנים. הבבלי מאמץ חידושים אלו, בעוד הירושלמי רואה במשנה ראשונה את שיטת חכמים שאינם מחלקים בין הסריסים השונים.

נעיר כי במקורות נראה שהחידושים בנוגע לסריס, חלו (ולו באופן חלקי) גם על אילוניות. הרחבה כזו מתבקשת, הואיל והאילוניות נתפסת כיצור שונה בעצם מהותה – כפי שבארנו היא לא לגמרי אִשָּׁה. אם כן, אין זה מופרך שגם ה'מגדר' של האילוניות יוגדר משעת לידה.³⁶

³⁶ גישה כזו עולה במיוחד מדברי הרמב"ם (יובאו בהמשך המאמר). בכמה מקורות (מאירי יבמות עט'; מאירי יבמות כב., ואולי רמב"ם יב"ח ו', ז') מצינו במפורש את הקביעה שהפער בין אילוניות לעקרה היא שלאילוניות לא היתה "שעת הכושר", בדומה לפער בין סריס אדם לסריס חמה: "כלומר עקרה וזקנה כבר היתה להן שעת הכושר אף על פי שעכשו אין ראיות לילד שעקרה באשה כסריס אדם בזכר ואילוניות בנקבה כסריס חמה בזכר" (בית הבחירה למאירי יבמות כב.). אם כך, נראה שדיני אילוניות בהקשר הזה הם מעין הרחבה של דיני הסריס כפי שהצענו לעיל (הערה 32) בהבנת הברייתא.

1. הספק בפוסקים

1. חוסר הודאות של הסימנים – "ומי יוכל לבדוק?"

ראינו שהסימנים יוצרים ודאות ביחס למעמד הסריס. ברם, ישנם מספר ספקות בנושא הסימנים. כפי שהגמרא (נדה מו.) מציפה, במקרה שבו אין סימני בגרות, יש לחשוש שמא היו בעבר ונשרו. גם לגבי סימני הסריס עצמם מובאת הסתפקות משמעותית בעניין מהימנותם:

"כי אתו לקמיה דרבי חייא,³⁷ אי כחוש, אמר להו: זילו אברויהו, ואי בריא,

אמר להו: זילו אכחשוהו, דהני סימנין, זמנין דנתרי מחמת כחישותא, וזמנין

דנתרי מחמת בריותא" (יבמות צז.)

הריב"ש בתשובה נתקל בבעיה הזו,³⁸ ומסביר שבאמת קשה לקבוע בודאות על אדם שהוא סריס. ראשית הוא מסביר את הבעיתיות בסימני השיער:

"ובנדון זה אם ראובן הגיע לרוב שנותיו וידוע שלא הביא שתי שערות

במקום הערוה... אלא שא"א לנו לידע זה בברור ואפי' בבדיקה... ומי יוכל

לבדוק במקום הבאת שערות שלא יהא שם לא שער ולא גומא. ועל כן מספק

צריכה חליצה שמא הביא שתי שערות ולא סריס הוא... "שו"ת הריב"ש

(תעד)

בנוסף לכך, הוא מתייחס לכך שיש לַוְדָא שהסריס הוא סריס מלידה:

"לא דיינינן ליה בודאי סריס ממעי אמו אלא אם כן היה בו זה הסימן מתחלת

לידתו אבל אם מתחלת לידתו לא היה בו סימן זה או שלא נבדק בו איכא

למיחש שמא אינו לקוי ממעי אמו ואע"פ שנולדו בו אחר כן סימני סריס

ומכל מקום ספק סריס הוא" (שם)

³⁷ בדפוס "רבא".

³⁸ הריב"ש עוסק במקרה של אישה שבעלה מת והוריש לה את כל נכסיו, ואחיו מתעקש ליבם אותה, והיא טוענת שהבעל היה סריס, והעדים מעידים עליו שלא היה לו זקן ושהיה בעל קול נשי, ולכן פטורה מיבום.

הריב"ש יוצר מציאות שבה קשה עד מאוד להגדיר סריס ודאי: לעולם ניצבת הבעיה בענין השערות, שעוקרת את היכולת לשלול בגרות, וגם אם יש סימני סריס אחרים, קשה לקבוע שהם מלידה.³⁹

בעקבות הריב"ש פוסק גם הרמ"א:

"ויש אומרים דאין לדון עכשיו דין סריס ודאי, דחיישינן שמא היה לו שערות ונשרו, או שהיו לו גומות, ואין אנו בקיאיין... וכן דיינינן ליה בספק סריס, וחולץ, וכן ראוי להורות" (שו"ע אבן העזר קע"ב, ר')

יוצא אפוא, שכל סריס הוא רק ספק סריס, בגלל חוסר היכולת לברר את הסימנים. וממילא, גם האפשרות של סריס בגלל שעברו "רוב שנותיו" לא מובאת בשו"ע וברמ"א – שהרי אין ודאות שלא הביא סימני בגרות ונשרו.⁴¹ גם באילונית הפסיקה דומה. כך, לדוגמה, החת"ס מצמצם עד מאוד את היכולת להשתמש בסימני אילונית:

"אם תבדוק עתה ע"י ב' עדים כשרים מבינים שאין לה דדים, ודוקא סימן זה סגי להחירה לכהונה, דסימן אחד שמתקשה בשעת [תשמיש] זה אי אפשר לידע, וסימן קלא כקול גברא קשה להבחין זה יאמר כה וזה יאמר כה ויכולה לשנות קולה כרצונה, גם סימן התחתון אי אפשר להבחין, על כן אין לסמוך אלא אם אין לה דדים" (שו"ת חת"ס אבן העזר ח"ב סי' פ"ג)

החת"ס מסביר שסימני אילונית הם חמקמקים: קושי בשעת תשמיש הוא דבר שבינו לבינה, וקול הוא דבר חמקמק שהאישה יכולה לשנות והדיין (או הציבור) לא יודעים לזהות בצורה ברורה. נותר רק סימן אחד – שאף הוא מצריך עדים כשרים, וגם לאחר סימן זה לא ברור שמדובר באילונית ודאית, כפי שנראה.

³⁹ הריב"ש איננו הראשון להציע קריאה כזו בגמרא, ראו למשל בראב"ה (שו"ת הראב"ה תתקעה): "ובהערל (פ ע"א) גרסינן נמי סריס חמה מנא ידעינן וכו' עד וניחוש שמא הבריא בינתיים ומשני כיוון דתחילתו וסופו לקוי לא חיישינן. ומשמע הא לאו הכי חיישינן ותלינן שהיה לו שעת הכושר וכן פר"ש שמא הבריא והיה לו שעת הכושר".

⁴⁰ וראו גם דבריו בסעיף א', ובצורה נחרצת יותר בבית שמואל (שם, ח): "אפילו הטיל מים ואינו עושה כיפה מיום שנולד מכל מקום חיישינן שמא נשרו אף על גב שנולד בו סימני סריס קודם".

⁴¹ יש לציין שדין רוב שנותיו כן מובא בשו"ע בנוגע לבגרות של הסריס (או"ח נ"ה, ה, לדוגמה), אך לא מובא לעניין יבום וחליצה, וכן בעניין אילונית.

אם כן, גם האילונית נתונה בספק.⁴²

2. הסריס והאילונית כ"מין בפני עצמו" – שיטת הרמב"ם

בניגוד למגמה שראינו בפוסקים, לראות בסריס ובאילונית מקרי ספק, יתכן שיש בהגדרת סריס ואילונית דוקא מעמד מובחן וברור. אך גם אפשרות זו מעלה ספקות לא מבוטלים, כפי שנראה.

מגמה זו משתמעת מתוך הצעתו של רב הונא כי הגדרת סריס מצריכה את כל סימניו:

"איתמר: סימני סריס - רב הונא אמר: עד שיהו כולם, רבי יוחנן אמר: אפי'

באחד מהן. היכא דהביא שתי שערות בזקן כולי עלמא לא פליגי דעד שיהו

כולן, כי פליגי בשלא הביא" (בבלי יבמות פ:)

לשון התוספתא מפורשת: 'כל שאין לו...', ומשמע מכך שכל סימן משמש בפני עצמו. לכן, קשה להבין את הצעתו של רב הונא כפרשנות של ממש לבריתא (כפי שהציעו חלק מהמפרשים).⁴³ פרשנות פשוטה יותר היא שמדובר בחשש לכל הסימנים מחמת הספק. כלומר, רב הונא אינו מפרש את הבריתא, אלא מציע רעיון עצמאי שנובע מתודעת החשש בנוגע לסריס. פרשנות זו גם מסתברת לאור הצעתה של הגמרא לאחר מכן: ר' יוחנן מודה שכשיש ריעותא – שערות זקן, אנחנו חוששים יותר ומחייבים את כל הסימנים הנזכרים בבריתא. יוצא כי הסימנים לא מהווים הגדרה לסריסות, אלא קשורים באופן ישיר לשאלת הספק בסריסות.⁴⁴

⁴² וראה בערוה"ש (אבהע"ז קע"ב, ט"ו): "וכתב רבינו הרמ"א בסעיף ו' שי"א שאין לדון עכשיו דין סריס וודאי... ולכן דיינינן ליה בספק סריס וחולץ וכן ראוי להורות עכ"ל. ונראה דגם לענין אילונית כן הוא". אמנם, בהמשך דבריו ערוה"ש קושר זאת גם לדברי הרמב"ם שבהם נדון להלן.

⁴³ הפרשנות המקובלת היא שרב הונא סובר שהתנאים לא חולקים זה על זה אלא מוסיפים זה על זה, ראו לדוגמה בתוס' רא"ש על אתר. קושי זה הוביל את דוד הלבני (מקורות ומסורות נשים עמ' פו) לפרש שהמחלוקת היא רק על הסימנים בתחילת הבריתא, בשיטת ת"ק (כלומר, האם ה'י' ברישא היא 'ו' החיבור או החילוק).

⁴⁴ וראו גם במחלוקת של ר' הונא ור' יוחנן על סימני שוטה (חגיגה ג:).

מחלוקת ר' יוחנן ורב הונא היא לגבי סריס בלבד, ולגבי אילונית לא שמענו. רוב הראשונים פוסקים שדי בסימן אחד באילונית, כפי שבסריס "רגיל" (דהיינו כזה שאין לו ריעותא) די בסימן אחד. לעומתם, הרמב"ם פוסק באילונית כשיטת רב הונא – שצריך את כל הסימנים:

"היתה בת עשרים שנה פחות משלשים יום, ולא הביאה שתי שערות ונראו בה סימני אילונית הרי היא אילונית, ואם לא נראו בה כל סימני אילונית עדיין קטנה היא עד שתביא שתי שערות או עד שתהיה בת חמש ושלשים שנה ויום אחד..."

אם נראה בו אחד מסימני סריס הרי זה סריס ודינו דין הגדול לכל דבר. ואם לא נראה בו סימן מסימני סריס עדיין קטן הוא..." (רמב"ם אישות ב', ד' ר"א)

פסיקתו של הרמב"ם יוצרת חלוקה משונה: באילונית צריך את כל הסימנים, ואילו בסריס די בסימן אחד. נראה שניתן להסביר את החלוקה הזו לפי הערתה של הגמרא: ר' יוחנן ור' הונא מסכימים שכשיש לסריס שערות זקן, צריך את כל הסימנים. נראה כי הרמב"ם מניח שאילונית "סתם" היא כמו סריס עם שערות זקן, כיוון שאין לה שום טיבותא בכך שאין לה שערות.⁴⁵

אם כן, בהגדרתו של הרמב"ם לאילונית סתם יש שיער לקוי, ואין לה דדים, וקולה עבה וכו'. דהיינו, מדובר באשה שונה לגמרי. ואכן הרמב"ם כותב בסריס נחשב מין בפני עצמו:

"ולא ימחה שמו מישראל פרט לסריס חמה ואנדרוגינוס ששם מחוי הואיל ואינן ראויין לילד מתחלת ברייתן הרי הן כמין בפני עצמו, והיה הבכור אשר תלד פרט לאילונית שאינה ראויה לילד מתחלת ברייתה (רמב"ם יבום וחליצה ו', ח')

⁴⁵ בכיוון זה מפרשים המאירי והקרן אורה על אתר, וכן ערוה"ש (אבן העזר קע"ב, י"א).

הסריס, כמו האנדרוגינוס, אינו יכול ללדת מטבעו מתחילת בריתו, וכך גם האילונית. ממילא, כיוון שהם משונים מברייתם, יוצא שהם מין בפני עצמו.⁴⁶ על רקע הענקת המעמד העצמאי לסריס יש לראות את דברי החזון איש.

3. החזון איש

החזון איש מצמצם את דיני האילונית עוד יותר:

”ויש לעין, אם כן אילונית שהיתה לה שעת הכושר ואחר כך נעשת אילונית, תתיבם כמו סריס שנעשה אחר כך. ואפשר דאילונית הוא דווקא בתולדה. והרמב”ם כתב בהדיא דאילונית אינה בת חליצה ויבום משום שאינה ראויה לילד מתחילת ברייתה”

(חזון איש אבן העזר קכ”ו, ח’)

החזון איש ניצב בפני בעיה דומה לזו של התנאים: כפי שסריס שהיתה לו שעת הכושר מְיַבָּם, גם אילונית שהיתה לה שעת הכושר תתיבם, וכי למה לא? לכן הוא עושה אוקימתא לדיני אילונית – מדובר באילונית מלידה, ולא בסתם אישה עם סימני אילונית, וכפי שכתב הרמב”ם. כלומר, אמנם המקורות לא הזכירו זאת בפירוש, אך החזון איש מסתפק – ייתכן שעלינו להשלים פרטים, ייתכן שהמקורות עסקו במקרה ספציפי בלבד.

אלא שכמו בסריס, הדרישה לאילוניות משעת לידה מולידה צורך בודאות, מה שמוליד ספק:

⁴⁶ נקודה זו משתקפת גם בחלק מן הבריתות המאוחרות יותר, דוגמת: ”הכל חייבין בברכת המזון כהנים לויים וישראל גרים ועבדים משוחררין חללים נתינים ממזרין סריס אדם וסריס חמה פצוע דכא וכרות שפכה כולן חייבין...” (תוספתא ברכות ה’, יד). בריתות במבנה זהה ניתן למצוא בעניין תקיעת שופר (תוספתא ראש השנה ב’, ה), ומקרא מגילה (תוספתא מגילה ב’, ז). בריתות אלו מונות את כל המעמדות, כאשר סריס חמה וסריס אדם נמנים כמעמדות חדשים. תפיסה זו לא רואה בסריס דין צדדי עם נפק”מ ליבום חליצה (ופו”ר), אלא מעמד אחר ושונה מהאדם הרגיל. (מובן שעמדה זו שונה בתכלית מעמדתה של משנה ראשונה, שאגב הכרזתה ”והוא סריס” על מי שלא הביא סימנים, הוסיפה ”לא חולץ ולא מיבם”. כך, כמשיחה לפי תומה, אמרה המשנה שהנפק”מ המרכזית לדיני סריסות היא חליצה ויבום. גישה כזו עומדת בשינוי משמעותי לגישה המשתקפת בברייתות המאוחרות שראינו, שרואות בסריס חמה וסריס אדם מעמד חדש.

"ולדעת הרמב"ם דבעינן כל סימני אילונית, ואחד מהן שיפולי מעים וזה הוי על כרחך בתולדה וכמבואר בתוס' דניכר גם בקטנות. אבל לדעת הטור דאף באחד מסימניה סגי, קשה, דלמא נולד בה אחר כך והיא כעקרה ולא כאילונית. וכן בת ל"ה שנה ולא הביאה ב' שערות. ניחוש דלמא נולד בה החולי אחר כך, וצריך עיון.

ולעניין הלכה נראה דאין להתיר אילונית בלא חליצה בסימנים האינם ידועים שהן מתחילת ברייתה, דאף על גב דפשט הסוגיה משמע כהטור... מכל מקום יש לחוש שאין דין אילונית אלא באילונית מתחילת ברייתה. וכן באין באין לה סימני אילונית והיא לאחר ל"ה, אין עושים בה מעשה מפני חשש זה דילמא היתה לה שעת הכושר" (שם)

החזון איש מסביר שיש סימן אחד שניכר מלידה, שיפולי מעים, ורק עליו אפשר לסמוך מגיל צעיר.⁴⁷ בכל שאר המקרים יש לחשוש שאולי היתה לה שעת כושר.⁴⁸ יוצא שגדרי האילונית נדירים והיא כמעט בן סורר ומורה – מין אב טיפוס שלא היה ולא נברא.⁴⁹

⁴⁷ קביעה זו של החזו"א מהווה חידוש לא מבוטל. הפירוש המקובל לשיפולי מעים הוא: "כמין כף למעלה מאותו מקום" (רש"י יבמות פ:). תיאור זה מתאים למה שמכונה בשפה המדעית *"mons pubis"* – שכבת שומן שמתפתחת בראשית תהליך ההתבגרות ולא בלידה. החזו"א (שם) מנסה לדייק ששיפולי המעים ניכרים בלידה מהתוס' בקידושין (ד. ד"ה דאתיא), אולם התוס' רק כתבו "שיש סימני אילונית שאפשר להכיר בקטנות כגון סימן דקולה עבה ואין שיפולי מעיה כנשים" (שם), ולא משמע שהכוונה למשהו שניכר בלידה (כפי שגם הקול העבה לא ניכר בלידה), כפי שכבר ציין שער המלך (אישות ב') שדחה קריאה דומה לזו של החזו"א.

⁴⁸ ואם נזכיר את החתם סופר – הרי שעל רוב הסימנים האחרים אי אפשר לסמוך בכל גיל.

⁴⁹ האם החזון איש לא היה מודע לכך שהאוקימתא שלו הופכת את האילונית למקרה שכמעט ולא קיים? לענ"ד נראה שהוא אכן היה מודע לכך. אם כן, יש להבין מה גרם לחזו"א לדחוק בצורה כזו את הדינים הללו. מו"ר הרב אריאל הולנד בדברים שבע"פ הציע שחידושו של החזו"א נובע מפער בתודעה הרפואית. כפי שראינו לעיל (הערה 30), הפירוש הפשוט הוא שסימני אילונית מצביעים לא על תופעה אחת, אלא על כמה בעיות רפואיות שונות. יוצא כי האילונית היא מעין קטגוריה של נשים שלא יכולות ללדת, ולא מחלה אחת. אם כן, ניתן לומר שהאילונית היא קטגוריה שלילית – נשים שלא יולדות, ולא הגדרה חיובית כלשהי ("נשים שיש להן סימנים"). מאפיין

ז. הודאות החדשה

1. סריס מובהק

לעומת מגמת הספק אצל הפוסקים, ניתן לזהות מגמה אחרת – ויתור על הסימנים, וחיפוש ודאות בצורה אחרת. ראשיתה של שאלה זו היא במקרה של התנגשות בין הודאות לבין הסימנים – מקרה של אדם שנולד ללא אברי רביה, כך שבודאי שהוא סריס, אך הסימנים טרם הופיעו בו. על מקרה זה נשאל ר' חיים הכהן רפפורט מאוסטרהא, והשואל תמה על כך שמקרה כזה לא נידון בטור או בשלחן ערוך, שעסקו רק בסימנים. על כך משיב ר"ח:

“הדבר פשוט שמי שהוא נולד מחוסר שתי ביצים שאינו חולץ ולא חולצין לאשתו, דהא הטעם של סריס חמה שאינו חולץ ולא חולצין לאשתו... משום דכתיב ולא ימחה שמו מישראל פרט לזה ששמו מחוי... מה שלא הזכירו בטוש"ע רק סריס חמה מפני שנגררו אחר לשון המשנה... והמשנה והגמרא לא הוצרכו לפרש זה מפני שהוא דבר פשוט לפי הטעם ששמו מחוי, ורבותא אשמועינן אפי' אם אינו מחוסר אבר אלא שיש לו סימני סריס ולקוי ממעי אמו... וכ"ש אם הוא לקוי ממעי אמו בחסרון שתי ביצים שהוא מחוסר אבר ולא היה לו שעת הכושר פשיטא ששמו מחוי ולא חולץ ולא חולצים לאשתו”

(שו"ת מים חיים סי' ד')

ראשית, ר"ח מבהיר שאכן מקרה זה הוא בגדר סריס, שהרי המהות של דין סריס היא היותו של שם הסריס "מחוי", ולא היותו בעל סימנים. לאור דברים אלו טוען

זה איננו יחודי לאילונית אלא מאפיין תופעות רפואיות רבות שאינן מוגדרות באופן חיובי, אלא מהוות קטגוריה שלילית שמשלבת כמה וכמה מחלות.

לעומת זאת, החזון איש רואה את האילונית כבעיה מסוימת מאוד – מקרה עצמאי ונדיר. בעולם הרפואי ישנן גם הגדרות רפואיות חיוביות – מחלות או תסמונות מסוימות, שניתן לזהות באופן ישיר את הגורם שלהם ואת ההגדרות שלהם. בתפיסתו של החזון איש, האילונית היא הגדרה כזו. אין צורך שמחלת האילונית או סריס חמה ישיקו למחלות הידועות לנו – מדובר במחלה מסוימת שיתכן שעברה מן העולם או שהיא נדירה מאוד, ולא בקטגוריה. אם כן, האוקימתא כאן יוצרת קביעה כי מדובר במקרה מסוים (הגדרה חיובית של מחלה מסוימת), ולא במקרה אחר, רחב יותר (קטגוריה של מחלות, לדוגמה). ודומה שזוהי החשיבה של החזון"א, שמבודד בין המקרה של האילונית (שהיא "לא אישה") למקרים המוכרים לנו ("אישה שהיא עם בעיה כזו").

ר"ח טיעון עמוק עוד יותר: המקרה הפשוט והבסיסי יותר של סריס הוא כאשר הוא מחוסר איבר מלידה, ואילו "סריס חמה" שמזוהה רק באמצעות הסימנים הוא החידוש. לדברי ר"ת, בדין סריסות המוקד הוא המהות של חוסר יכולת להוליד, ולא השאלה הפורמלית של הסימנים.

כיוון זה משתקף בכמה אחרונים,⁵⁰ אך עם סיוג מרכזי: הדברים אמורים במקרה של חוסר באיברי הרבייה, אך לא במקרה "שהרופאים שפטו כן רק מצד אומדן דעתם לומר שנוולד כן".⁵¹ כלומר, טענה כזו מצריכה מקרה של ודאות גמורה, שבה אפילו בסימנים אין צורך, אך לא במקרה של הצעה מסופקת התלויה באומדן הדעת. ממילא, יכול להוצר לנו מקרה קיצון של סריס שמחד הוא סריס ודאי, אך מאידך הוא נעדר סימנים.⁵²

⁵⁰ כך משמע בשו"ת חתם סופר ח"ג סי' יד, תוך הבהרה שמדובר במקרה נדיר, וכן מהרש"ם לקמן. נראה שאף החזו"א (אבהע"ז קכו, י) סובר כך לכל הפחות לעניין בגרות. וראו בהערה 52 לגבי שיטת הנוב"י.

מקרה ביניים מורכב יותר הוא מקרה שבו אין חוסר באיבר רבייה, אלא פגם התפתחותי קיצוני (כגון איבר שלא התפתח ונשאר במצב של איבר של תינוק). במקרים כאלו לכאורה לפנינו סריס, אך עם זאת הסריסות הזו לאו דווקא מולדת, ויתכן שהיא קרתה בגיל קטן מאוד אחרי הלידה. הנצי"ב (שו"ת משיב דבר חלק ד סימן עו) דן בכך, ופסק שניתן לתלות במקרה כזה שהמום היה מולד.

⁵¹ שו"ת מהרש"ם ח"ג סימן טז.

⁵² הנוב"י (מהדור"ק אבהע"ז סי' ו') מסכים עם גישתו של בעל 'מים חיים' בעניין סריס אדם, אך חולק בענין סריס חמה. לדבריו האפשרות שסריס אדם יביא סימנים לאחר כריתת אבריו היא "מן הנמנע", ואילו מי שנוולד מחוסר איברים "בצד האפשר הוא" שיביא סימנים. כלומר, לשיטתו של הנוב"י ודאי שהולכים אחר הסימנים, אך ישנה אפשרות במקרה של ודאות גמורה 'לקצר' את התהליך, ולא לחכות להופעתם בפועל. לא מדובר בסריס מסוג אחר, שלא מביא סימנים, אלא במקרה קיצון של הסריס ההלכתי הרגיל שיש לו סימנים (ונראה שחלק מתפיסתו של הנוב"י היא שלא תתכן סתירה בין סימני חז"ל לבין השאלות הרפואיות המציאותיות, ואכמ"ל).

2. הסימנים לאור רפואת זמננו – "דיברו חכמים בהווה"

לאור אבחנה זו, ניתן להסתפק בדיני הסריס בימינו:

"וכתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: בענין סריס חמה ואיילוניות שאינם בני חליצה ויבום, מסופקני במי שנולד בלי שבילי הזרע דאינו כלל בר הולדה ושייך בו הטעם שאמרו חז"ל: "פרט לזה ששמו מחוי", כיוון שמעולם לא היתה לו שעת הכושר ומ"מ אינו נקרא סריס חמה וכן באישה שנולדה בלי רחם, כיוון שאינה ראוי ללדת אין אני קורא בה "אשר תלד" ומ"מ אינה נקראת בשם אילוניות" (נשמת אברהם, אבהע"ז סי קע"ב ס"ק א')

מצד אחד ניצב הנימוק של הדין – חוסר היכולת של הסריס והאילוניות להוליד עוד מתחלת ברייתם, ואם ניצמד לנימוק כזה – ודאי שניתן להסתמך על ודאות רפואית. אך מן הצד השני ניצבים הסימנים, שהם גדרי הדין שהופכים את סריס החמה והאילוניות ליצורים מסוימים מאוד, בעלי סימנים ספציפיים ומחייבים.

במקום שבו הגרש"ז הסתפק, היו מן האחרונים שנטו בצורה יותר נחרצת:

"ואם כי חז"ל קבעו סימני איילוניות, היינו שדברו חכמים בהווה, ובזמנם לא היה בכח רופאים להחליט על אשה שלא היתה ראויה לילד מתחילת ברייתה, וקבעו ע"י הסימנים שהיו מקובלים בידם, אבל זיל בתר טעמא... שהסימנים החיצוניים של האיילוניות הם רק הוכחה על הפנימיות, אבל מכיוון שיש ברור על פנימיותה, יש לה דין איילוניות לענין שמיעטה הכתוב מאשר תלד, פרט לזו שאינה יולדת"

(שו"ת היכל יצחק אבהע"ז ב' סי' פה פרק ב סעיפים ח'-ט')

הגר"א הרצוג מסביר שיש ללכת אחר טעם הדין – העובדה שהאילוניות (או הסריס) שונים מתחילת ברייתם – ולא אחר הסימנים. כדי להסביר את הפער בין דבריו לבין הסימנים, הוא עושה אוקימתא לדברי חז"ל – יש לראות אותם על רקע ההקשר של זמנם. הסימנים נועדו לספק ודאות לדין, ולא יתכן שהם ימנעו מאיתנו להבחין במקרים ודאיים של סריס ואילוניות. במקרה כמו שלנו, שבו יש ודאות בחוסר היכולת להוליד על פי בדיקה רפואית – אזי אין עוד צורך בסימנים

הללו. ואכן, רבים מפוסקי זמננו דנו בסריס ואילונית הלכה למעשה אף בלא סימנים, על בסיס רפואת ימינו.⁵³

אם כן, הרב הרצוג יוצר הלכה למעשה הבחנה בין משנה ראשונה למשנה אחרונה, אך לא מצד הפער הכרונולוגי בניהן, אלא מצד הפער הספרותי והתוכני: ישנן ברייתות שעוסקות בדין סריס המהותי, שהוא בפשטות אדם שלא יכול להוליד – ולא מזכירות את סימני הסריס (כגון הברייתא שפוטרת סריס ששמו מחוי ואילונית שאינה יולדת מיבום וחליצה); וישנן ברייתות שעוסקות בסימני הסריס, אך הן לא מהוות את המהות של דיני סריס.⁵⁴ את הברייתות האלו יש להעמיד בהקשרן הספציפי – הכלים הרפואיים של ימי חז"ל.⁵⁵

⁵³ יש לציין כי על אף דבריו הנחרצים, בסוף דבריו הגר"א הרצוג רואה בדברים האלו ספק שבעזרתו ניתן להקל במקרה הנשאל, ולא קובע באופן חד משמעי שהאישה פטורה מיבום משום אילונית. לעומתו, ר' משה פיינשטיין (שר"ת אגרות משה אבהע"ז ח"א סי' קסב-קסג) פסק בעניין שלעניין חליצה יש לסמוך על הרופאים (אם כי לעניין בגרות, יתכן שלשיטתו סימנים מכריעים), ובית הדין הרבני בתל-אביב פסק על אישה כי היא אילונית בניגוד לסימני הבגרות שלה על בסיס תצלום, כיוון שזו ראייה מכרעת (פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל ח"ג, פסק המתחיל בעמ' 248).

⁵⁴ אמנם, יש להעיר כי המשנה בעניין גיל 20 היא כמשנה אחרונה בחלוקה תכנית זו.

⁵⁵ פער נוסף בהקשר זה קשור לדברינו לעיל בעניין החזו"א (הערה 47). ראינו כי החזו"א רואה את האילונית כהפרעה אחת ספציפית, במידה ומדובר בהפרעה שכזו – מאוד סביר לטעון שללא הסימפטומים המובהקים המופיעים בחז"ל (הסימנים), לא מדובר בהפרעה הזו. לעומת זאת, תפיסה הרואה בסריס חמה ובאילונית קבוצה של מחלות שונות המובילות לחוסר פיריון מלידה, יכולה נקל לטעון כי בחלק מן המחלות לא יופיעו התסמינים שהוזכרו בחז"ל. וראו בעניין זה את דברי ד"ר דניאל מלאך, בדין הגדרת סריס ואילונית, ספר רפאל, עמ' שכת-שמב.

ח. סיכום

בראשיתם, דיני הסריס והאילונית היו פשוטים – הסריס הוא אדם ללא 'שם' והוא לא שייך ביבום וחליצה. האילונית היא אִשָּׁה שאינה יכולה ללדת, לכן היא בעייתית מצד פריה ורביה, וממילא גם לעניין יבום וחליצה, שמבוססים על לידת ילדים (ובנוסף לכך היא קצת 'לא אִשָּׁה').

ראינו כי בימי התנאים נמצאה סתירה מסוימת בדיני הסריס, מה שהוביל למהפכה – אוקימתא שמחלקת בין שני מקרים של סריסים, כזה שהיה לו 'שם' וכזה שלא היה לו 'שם'.

החלוקה הזו מולידה בעייתיות חדשה – הספק. אין לדעת האם היתה שעת כושר או לא היה שעת כושר. הספק יוצר מהפכה נוספת על ידי אוקימתא שניה – סימנים. מעתה המשמעות של סריס ואילונית היא רק מקרים בעלי הסימנים, ולא מקרים אחרים (למעט מקרה הקיצון של בן 35 שלא הביא שתי שערות).

אמנם, מרגע שנולד הספק אזי הוא ימשיך לכרסם, ולעולם קשה לקבוע – האם הסימנים הם אמיתיים, או שהם זמניים? האם היעדרם הוא אמיתי או זמני (גמרא)? האם ייתכן שהיו כאלו ואבדו (ריב"ש)? ובכלל – כיצד נודא שאפשר לסמוך על הסימנים האלו (חת"ס)? אולי צריך הרבה סימנים כדי לוודא שבאמת זה הדבר (רמב"ם)?

הספק יוצר תפיסה חדשה של סריס ואילונית, כמקרים מובחנים, עד כדי הפיכתם ל"מין בפני עצמו". החז"א מקצין זאת, ולדידו אילונית ודאית נדירה ביותר. לעומת זאת, ראינו מגמת נגד לִסְפֵק, כזו שביקשה באמצעות הודאות הרפואית לדחות את הספקות, ולהעמיד את הסימנים בהקשרם הראשוני. הסברנו כי פער זה נובע גם מן ההבדל בין הגדרה שלילית של האילונית והסריס כתופעות כלליות, להגדרה חיובית שלהם כמחלות ספציפיות.

כמו כן, ראינו כי התנאים והאמוראים משתמשים באוקימתא כדי לקיים שתי מסורות "סותרות" (רבי עקיבא) ולאחר מכן כדי ליצור בהירות. האוקימתא משמשת כהשלמת פרטים, כהוספת הקשר להבהרת התמונה. בניגוד לכך, החז"א משתמש באוקימתא, ובכך מגדיל את הספק, בצורה שדוחקת את ההלכות להיות נדירות ופחות רלוונטיות לרוב המקרים, שכן ההקשר שלהם הוא עוד יותר

ספציפי. השלמת הפרטים מדייקת את המקרה והופכת אותו לפחות מציאותי, ולא ליותר מציאותי. לחלופין, הגר"א הרצוג משתמש באוקימתא 'כרונולוגית' כדי לקבוע שסימני אילונית נאמרו לאור הבנת הרפואה של חז"ל, ולא מהווים הגדרות הכרחיות לסריס ואילונית. עם זאת, האופי היסודי של כל האוקימתות לא משתנה: מדובר בכלי פרשני של 'דיוק' המקורות, באמצעות הוספת הקשר שאמנם לא נאמר בפירוש, אך בכל זאת אנו מוכרחים להוסיף אותו. בפועל, ראינו שמדובר בכלי פרשני שמחדש ואף עושה מהפכות של ממש, אך בצורה שמרנית ביותר – ללא נגיעה במקורות עצמם, וללא שינוי שלהם. היומרה היא הפוכה – קיום המקורות, כך שהם לא יצטרכו להדחות מסיבה זו או אחרת. המודעות להקשר, לכך שההלכות הן ספציפיות ומכוונות, היא הבסיס ליכולת של הלומד להכריע בין מקורות סותרים, או לישוב את הפער שבין המקורות לבין ההבנה או המציאות שלו.⁵⁶

⁵⁶ דוגמה מאלפת לצורת החשיבה זו ניתן לראות בתיאורו של רש"י: "שאינן הוראה נכונה בדבר משנה, שכמה משניות יש שאינן דבריהן מכוונין ותירצום בני התלמוד: הכא במאי עסקינן, חסורי מחסרא, הא מני רבי פלוני היא ואין הלכה כמותו" (רש"י חגיגה י, ד"ה מתלמוד למשנה), המוקד בתלמוד הוא הבנת ההקשר של המשניות – הן מצד ההקשר שבו נאמרו ובו עסקו, והן מצד ההקשר של הדובר שעומד מאחוריהם. רק כך יוצאים דברי המשנה "מכוונים".

נספח: סריס חמה

1. "סריס חמה" בירושלמי

בעוד שמשמעות הכינוי "סריס אדם" ברורה ומוסכמת, הכינוי "סריס חמה" איננו מחוור כל צרכו. ישנם שני פירושים שונים לביטוי "סריס חמה". הראשון הוא מדבריו של ר' יוחנן:

"אי זהו סריס חמה? רבי חיייה בשם רבי יוחנן: כל שלא ראתו החמה בכושר

אפילו שעה אחת" (ירושלמי יבמות ח', ה'; ובדומה בבבלי להלן)

כמה אחרונים⁵⁷ ציינו כי שהדברים כנראה מתבססים על המשנה בנדרים, העוסקת בלשון בני אדם:

"הנודר מרואי החמה – אסור אף בסומין, שלא נתכוין זה אלא למי שהחמה

(נדרים ג', ז)

רואה אותו"

הדמיון בין רבי יוחנן למשנה נכר. כונת המשנה היא ש"רואי החמה" הם באי העולם, אלו שחיים תחת השמש. הבנה זו נכונה גם בלשון המקרא: "טוֹבָה חֻכְמָה עִם נְחֻלָּה וַיִּתֵּר לְרֵאֵי הַשָּׁמֶשׁ" (קהלת ז', י"א; ויעוין במפרשים שם). אך עדיין קישורו של רבי יוחנן מעט משונה: "סריס חמה" הוא לכאורה סריס החי תחת השמש, ולא דווקא סריס ממעי אמו. אפשר שר' יוחנן מציע פירוש על דרך הרמז, אך ייתכן שאם נעמיק בביטוי "רואי החמה" נוכל להבין את דבריו טוב יותר.

רוב ההופעות של "רואי השמש" הן דווקא על דרך הניגוד, בעסוק באלו שמעולם לא ראו אור שמש:

"אֲמַרְתִּי טוֹב מִמְּנוּ הַנֶּפֶל: כִּי בְהֶבֶל בָּא וּבְחֻשָׁף יֵלֵךְ וּבְחֻשָׁף שָׁמוּ יִכְסֶה: גַּם

(קהלת ו', ג-ה)

שָׁמֶשׁ לֹא רָאָה וְלֹא יָדַע נַחַת לְזֶה מִזֶּה"

(תהלים נ"ח, ט)

"כִּמוֹ שֶׁבְלוּל תִּמְסֵ יְהִלֵךְ, נִפְלֵ אִשֶׁת בַּל חָזוּ שָׁמֶשׁ"

(איוב ג', ט"ז)

"אוֹ כִנְפֵל טָמוּן לֹא אֶהְיֶה כְּעֵלְלִים לֹא רָאוּ אוֹר"

⁵⁷ ר' אליעזר פריד מוולוז'ין, שו"ת חוט המשולש ח"ג סי' ג', וכן ר"ש ליברמן (תוספתא כפשוטה יבמות י', ו עמ' 103)

עובר שבמעי אמו לא ראה את אור השמש, ואם ימות ויהיה לנפל – אזי לעולם לא יראה. על רקע זה מובנת הערתה (היחידה!) של הגמרא על המשנה בנדרים:

”מאי טעמא? מדלא קאמר מן הרואין, לאפוקי דגים ועוברים” (נדרים ל:)

דגים ועוברים אינם בכלל ”רואי השמש”, כיוון שהשמש לא רואה אותם, הם לא חיים תחת השמש. בין אם הגמרא כיוונה לקשר לפסוקים שלנו ובין אם היא לא כיוונה, נראה שגם בזמנה הנפל היה נחשב לכזה שלא ראה אור, גם ב”לשון בני אדם”.⁵⁸ אם כך, הן בלשון מקרא והן בלשון הגמרא, עוברים הם לא ”רואי חמה”. נראה שעל רקע זה ניתן להבין את דברי רבי יוחנן. ”רואי החמה” הוא תואר שהאדם מקבל בלידתו, בעוד שלפני לידתו הוא עובר (וח’ גם יכול להיות נפל), שאינו בגדר רואה חמה. הרגע שבו אדם הופך להיות ”רואה חמה”, הוא כאשר הוא נולד – לא קודם לכן, ולא אחר כך. כלומר, המשמעות המדויקת של ”רואה חמה” איננו ”חי”, אלא ”נולד”.

אם כן, ניתן להציע כי ”סריס חמה” הוא מעין תחליף ל”רואה חמה” – כמו אדם שנולד וחי תחת השמש, הכוונה לסריס שנולד וחי תחת השמש. תפיסה זו סוברת שהסריס באמת מעט שונה מבני אדם רגילים, מעצם לידתו כזה.

יש להעיר שעל פי פרשנות זו ישנו חוסר סימטריה ברורה במשנה: ”סריס אדם” מתייחס לגורם הסריסות (והפכו הוא ”סריס שמים”), ואילו סריס חמה מתייחס לזמן הסריסות.

⁵⁸ יש לצין שכמעט לא מצאנו במקורות תנאיים את הביטוי ”רואה החמה” ודומיו. הביטוי מופיע במקורות בודדים מאוחרים יותר, כך לדוגמה נראה שהוא משחק תפקיד מליצי בתפילת ר’ שמואל בר נחמני לזמן המנחה: ”מודה אני לפניך ה’ א-להי וא-להי אבותי כשם שזכיתני לראות החמה במזרח כך זכיתי לראות במערב” (ירושלמי ברכות ד, א’) – ראיית החמה היא במשמעות כפולה, הן כפשוטה, והן במשמעות של החיים. הופעה נוספת נמצאת בבראשית רבה, בדרשות על אחד הפסוקים שהובאו לעיל: ”כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש (תהלים נח ט)... כאישות זו שאינה מספקת לראות שמש עד שחוזרת לעפרה, כאשת איש שיוצאת והיא מתביישת שלא יראה עוברה לזמן והיא משלכתו בלילה קודם שלא תחזנו שמש” (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת וירא פרשה נא) – המדרש דורש את הפסוק מתהילים, ובשגרת לשונו הופך את ”חזו שמש” ל”תחזנו שמש”, ומשתמש בביטוי ”לראות שמש” ברוח הפסוק.

2. סריס חמה בבבלי

בניגוד לדברי ר' יוחנן בירושלמי, בערוך (ערך סרס) מוצע כי "סריס חמה" הוא מי שסורס על ידי קדחת, כלומר על ידי החמה.⁵⁹ פירוש זה משתקף בדיון הגמרא על דברי רבי יוחנן:

"היכי דמי סריס חמה? אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן: כל שלא ראה [עולם]⁶⁰ שעה אחת בכשרותו. מנא ידעינן? אמר אביי: כל המטיל מים ואינו עושה כפיה. ממאי הואי? דאפיה אימיה בטיהרא ושתיא שיכרא מרק" (יבמות עט: פ-).

הגמרא מציעה שהגורם לסריסות חמה הוא שהאם המעוברת אפתה בתנור בצהרים ושתתה שכר מזוג או חזק – "ונתקבצו יחד חום אש התנור וחום הצהרים וחום השכר החזק ופעלו בילד אשר בבטן האשה ההיא להשבית ולבטל ממנו כח ההולדה" (ש"ת הריב"ש סימן תיט). בפשטות נראה שהצעה זו של הגמרא מניחה שסריס נוצר מחום, וזוהי הכוונה ב'סריס חמה'.

כיצד ניתן לישב את דברי הגמרא עם דברי רבי יוחנן המובאים בראשיתה? ר' יוחנן בבבלי לא מאזכר את המשנה בנדדים, וייתכן שאין כוונתו לפרש את הביטוי "סריס חמה" מבחינה מילולית כלל: הפירוש המילולי של "סריס חמה" הוא מקרה ספציפי של סריס מחמת חום (דבר שקורה עוד במעי אמו); ורבי יוחנן מסביר שהמקרה הזה הוא דוגמא לקטגוריה הכללית של סריס ממעי אמו. במובן זה, אין סתירה בין דברי רבי יוחנן להמשך הגמרא: הגמרא מבארת את הביטוי עצמו, ואילו ר' יוחנן מבאר את המשמעות הכללית שהיא מייצגת.

פירוש דומה כותב הריטב"א, שמבין ששאלת הגמרא איננה מהו סריס חמה, אלא מהו סריס החמה שמופיע במשנה:

⁵⁹ פירוש בכיוון דומה, אך הפוך למסקנה, הוא פירושו של ר' שמואל בן חפני גאון (בראשית ל"ט א', עמ' פד): "וסריס חמה הוא חסר החום...". כלומר, הסריסות אכן קשורה בחום, אלא שהיא נובעת מהיעדר חום ולא מעודף חום.

⁶⁰ ברוב עדי הנוסח, אבל לא מופיע בדפוס.

”היכי דמי סריס חמה. פירוש האמור במשנתנינו, דאילו סריס חמה דעלמא
 הא ידעינן מאן נינהו... אלא ודאי מפני שרבי עקיבא תלה טעמו דסריס אדם
 חולץ מפני שהיתה לו שעת הכושר, ואם כן לא כל סריס חמה פסול, שאף
 הוא יש שהיה לו שעת הכושר” (חדושי הריטב”א יבמות עט:)

כלומר, השאלה שלפני דבריו של ר’ יוחנן איננה מהו סריס חמה – שהוא סריס
 מחמת חום, אלא מהו המקרה של הסריס שבו אמרו ”שלא היתה לו שעת כושר”
 במשנה, ועל כך מסביר ר’ יוחנן – מקרה שבו לקה במעי אמו.⁶¹ פירוש זה מציע
 שהגמרא מבארת שסריס חמה הוא סריס מחמת חום, ור’ יוחנן מתייחס למקרה
 במשנה ומסביר שמדובר בסריס מחמת חום שלקה במעי אמו, ולא כל סריס
 מחמת חום.

נראה שעל פי פרשנות זו ניתן להבין את המשך הגמרא, כפי שהיא משתקפת
 בגרסת הריטב”א ובחלק גדול מכתבי היד:⁶²

”א’ רב יוסף היינו דשמעי ליה לרב אמי דאמר: אי [זה] הוא סריס חמה? כל
 שבמעי אמו לקוי, ולא ידענא מאי ניהו” (שם)

⁶¹ הריטב”א הרגיש בפער שבין המימרא של רבי יוחנן, שלכאורה לא מצומצמת לסוג
 מסוים של סריס חמה, לבין דברי הגמרא המצומצמים למקרה אחד. הוא תירץ זאת
 בכך שגם השאלה ”היכי דמי” שלפני דבריו של רבי יוחנן היא חלק מהמימרא עצמה,
 ודבריו מכוונים למקרה מסוים של סריס בלבד.

נראה שגם רש”י הולך בדרכו הכללית של הריטב”א, ע”פ פירושו: ”היכי דמי סריס
 חמה – דקאמרת שלא היתה לו שעת הכושר; שלא ראה שעה אחת בכשרותו – שלקה
 ממעי אמו” (רש”י יבמות עט:–פ), ובהמשך שם: ”בטיהרא – שמחמתה חום התנור
 וחום הצהרים”, ויתכן שהבחירה לקשר לחום דווקא מעידה שרש”י סובר שסריס
 חמה הוא מחמת חום, וכך הבינו רבי אברהם מן ההר (שם) ועוד.

⁶² כת”י אוקספורד 367, מינכן 141 ובכת”י אוקספורד Heb. c. 8–16/7 (שהיא גרסת
 הריטב”א על אתר) ישנם הבדלים מסוימים בין כתבי היד, לדוגמה בשאלה האם רב
 יוסף עוסק בדברי אביי או בדברי ר’ אמי (ובגרסת הריטב”א: ש: אמימרא), אך זה לא נוגע
 לעניינינו. הנוסח להלן מובא מתוך אוקספורד Heb. C. 8–16/7.

רב יוסף שמע את רב אמי ולא הבין מדוע קישר בין סריס חמה ללקוי במעי אמו. רק לאחר ששמע את דברי רבי יוחנן, הבין שדברי רבי אמי מכוונים לקטגוריה ההלכתית שעולה במשנה, ולא לפירושה המילולי.⁶³

אם כן, על פי פירוש זה "סריס חמה" הוא סריס מחמת חום בבסיסו. חילוקו של רבי עקיבא אם כן שוב הוא בין שני מקרים, ולא שתי קטגוריות. נמצאנו למדים שגם לפירוש זה רבי עקיבא עסק במקרים ולא במושגים. על פי הפירוש הראשון, הוא עסק בסריס מלידה, וסריס בידי אדם, שני מצבים שלא משמשים באותו המישור, ולא יוצרים חלוקה קטגורית חלקה. על פי הפירוש השני הוא עסק בסריס מחמת חום (שלקה במעי אמו), וסריס בידי אדם – שני גורמי סריסות שלא כוללים כל סריסות באופן קטגורי. החלוקה הקטגורית היא שלב שני, שנוצר לאחר המהלך של רבי עקיבא.⁶⁴

3. סריס חמה בראשונים

בין אם המשמעות המקורית היתה כזו או אחרת, בשלב מאוחר יותר המושג 'סריס חמה' משמש בכל המשמעויות. לדוגמה, במהלך דיון פרשני רבא מסביר כי "אין לך אשה שכשרה ליבם, שלא נעשה בעלה סריס חמה שעה אחת קודם למיתתו" (עט:), כלומר, רבא מכנה "סריס חמה" אדם שהסתרס מחולי בגיל מבוגר.⁶⁵ כך, סריס אדם הפך לכינוי לסריס שאיננו מלידה, ועוד. כמו כן, להלכה

⁶³ ברוח זו פירש הריטב"א שם: "ולא הוה ידענא מאי ניהו סריס זה שהוא מפרש, דאילו לענין לבא בקהל ה' כל סריס חמה כשר ואפילו לא היה לקוי ממעי אמו, אבל השתא ידענא דר' אמי על סריס חמה דמשנתנו קאי" (חדושי הריטב"א יבמות פ.) – פשוט דבריו היא כי "סריס חמה" הוא מי שהוכה על ידי השמש, ובהקשרים מסוימים בלבד ("סריס חמה דמשנתנו") הכונה היא למקרה שבו הוכה במעי אמו.

⁶⁴ נראה כי ניתן להביא ראיה לפירושו של הירושלמי באמצעות מקור מן המאה ה-1 לספירה שמציג חלוקה בין סריסים שנוולדו כך מבטן אמם לבין סריסים בידי אדם (ראו הרפואה במקרא ובתלמוד עמ' 337). קשה לחשוב שהסיווג לשתי הקבוצות הבסיסיות של סריסי לידה וסריס אדם הוא מקרי, ונראה שמדובר בחלוקה שנתפסה בתור החלוקה ה"טבעית" והנפוצה (ואפשר שכמעט ולא היו סריסים ממחלות לאחר הלידה).

⁶⁵ חלק מן הראשונים הסוברים שסריס חמה משמעותו סריס מלידה, שהציעו לקיים כאן באופן חד פעמי את הפירוש שמדובר בסריס מחמת חום גוף (מאירי), וכך מציע רבי אברהם מן ההר), תוך קביעה "ולא דמי לסריס חמה דמתניתין". פירוש זה קשה

שתי השטות ככל הנראה מסכימות שהחלוקה היא בין סריס מלידה לסריס שאינו מלידה, מה שמגביר את טשטוש הפירושים כיוון שאין להם השלכה הלכתית.⁶⁶ הדברים עוד יותר מעורבבים לאור העובדה שסריס חמה התקבע כהפכו של סריס אדם, וכן להפך – סריס אדם התקבע כהפכו של סריס חמה. המחשה יפה לכך מופיעה בהערה של הראב"ה:

“כל בידי שמים קרי סריס חמה כדאמרין” (שו"ת הראב"ה תתקעה)

העובדה שסריס אדם הוא בידי אדם, יצרה מצב שכל מי שהסתיר בידי שמים קרוי "סריס חמה". וכפי שמסכם היעב"ץ:

“ואם בפועל ע"י הכאת הברד והרעם נפסדו האיברים ההם... כבידי אדם ודאי. ואל יתמה אדם מפני הרחבת הלשון בדרך השאלה והעברה, להקרא בידי אדם פגע הנופל מהשמים... שהוא דבר מצוי מאוד... שזה מהשמות המשותפים... ודאתאן עלה סריס חמה שם משותף הוא לכל סריסות הבאה מאליו בלי מעשה.... ושיתופי השמות הנ"ל ענין מצוי הוא מאוד בדברי רז"ל” (אגרת בקורת, ו: 1–ז).

מה גם שאפילו לפי הפרשנות הזו ל"סריס חמה", לכאורה אין קשר בין הזקנה וחולשת הגוף לחוס דווקא). יש מן הראשונים (ההשלמה, ר"א אברהם מן ההר) שלא גרסו כאן "סריס חמה" אלא "סריס" סתם, ויתכן שהגרסה הזו עמדה לפני ראשונים רבים, שלא הגיבו לגמרא כלל (וכך מציע הגר"ש ליברמן שם).

מהסיבה הזו פעמים רבות קשה להכריע מהי כונת המפרשים בתיאור סריס חמה, ראו לדוגמה את דברי הבית יוסף (אבן העזר קעב): "ואם אחר כך נולדו בו סימני סירוס, חולי הוא ואין זה סריס חמה שהוא לקוי ממעי אמו", האם כונתו שמקרה של סימני סירוס מאוחרים הוא "סריס חמה" לא ממעי אמו; או שסריס חמה הוא ממעי אמו בלבד, ולכן מקרה של סימנים מאוחרים אינו סריס חמה כלל? קשה לקבוע.

עם כל הקושי נתן לציר תמונה מסוימת של הראשונים הסוברים כך באופן מובהק (מלבד אלו שהוזכרו לעיל): נראה שרוב בעלי התוס' (פירושי בעלי התוספות לתורה לסוגיהם, וכן ר' יהודה בן אלעזר בפירושו לתורה, ושיטת "אית דמפרשי" בתוס' ישנים מכת"י יבמות), ר' יהודה אלמדארי, ריב"ש, פסקי הרא"ש. הגר"ש ליברמן (שם) סובר שזו שיטת רוב הראשונים, והדברים מסתברים לאור הגיוון והריבוי של הסוברים כך. לעומת זאת היחס הודאי של הסוברים כמו הירושלמי מתמקד בעיקר ברמב"ם ואלו שהלכו בעקבותיו (המאירי, ההשלמה (מודפס כ"תוס' חד מקמא"ל), ורבי אברהם מן ההר).

כמו היעב"ץ הבחינו בכך אחרונים רבים, עם הבדלים מסוימים.⁶⁷ אולם יוצא למסקנה כי כמעט כל הופעה בגמרא או בראשונים יכולה להסתדר עם כל פרשנות של הביטוי "סריס חמה".

⁶⁷ ראו לדוגמה בערוך לנר על אתר בכיוון דומה. תופעה דומה ניתן לראות בהפכים נוספים, שבגללם נוצר בלבול במושגים. כך לדוגמה, חלק מהראשונים מבינים הופעות מסוימות של "קדשי בדק הבית" כנגד "קודשי מזבח" כ"לא קרבים על מזבח בגופם", ללא קשר דווקא לקדשי בדק הבית, ראו לדוגמה: "והא דאמר דקדשי בדק הבית היא, לא שתהא קנויה מקדשי בדק הבית, אלא דינה כקדשי בדק הבית דקדושה קדושת דמים ולא קדושת הגוף כקדשי מזבח" (תוספות בבא קמא עז:). ותודה לידידי אורי רוטנברג שהאיר את עיני לתופעה זו.